

VIGILIA

2016 / 5

A teremtett világ védelméről

BAKONYI GÁBOR: *A Néma tavasztól az átfogó ökológiáig*
ZLINSZKY JÁNOS: *Környezet- és teremtésvédelem*
NOBILIS MÁRIÓ: *Isten hozott, ökológia?*

Báthori Csaba, Juhász Anikó és Tomaji Attila versei

DONAUER EMESE: *Gabriel Marcel: Isten embere*

THIERRY LOISEL: *Gábriel kérése*

DEMETER MÁRTON: *Keresztény értelmiségi – értelmiségi keresztény?*

Beszélgetés Takács-Sánta András ökológussal

korlátozott képességekkel rendelkezünk. Ha meg is őrizte azt a képességét, hogy egy gyerek szemével tekintsen az életre, a dolgokra, ez minden bizonnyal már egy olyan gyerek tekintete volt, akit ez már nem igazán szórakoztatott. Aki talán félt tőlünk.

Gábriel. Mi mindannyian túl hosszán, túl sokáig gondolkodtunk azon, hogy ez a tragikus, szép pár közülünk való-e? Az volt-e, vagy az lesz-e? Ha az lenne, úgy sejtem, tudnánk róla, nem igaz? Fel kell-e tudnunk ismerni egymást, mint minden teremtménynek? Ahogy az emberek teszik. Akiknek nincs szükségük semmiféle ismertetőjelre. Egy ember számára nem szükséges, hogy bármiféle jeladással bizonyítsa ember voltát...

Hirtelen szorongás lett úrrá rajtam.

— Hacsak nem...

A hangom remegni kezdett. Vártam egy pillanatig, aztán minden erőmmel próbáltam összeszedni magam:

— De nem, a helyzet túlságosan perverz volna...

Ismét csend.

— Pedig ismertetőjelek nélkül honnan lehetne tudni, ki tartozik köztünk? Például te, Gábriel, ki biztosíthatna afelől, hogy...

Szakadék mélyén találtam magam. Egyszer csak elhagytak a szavak, a gondolatok. Használtak-e az emberek egymás között ismertetőjeleket? És mi használtunk-e? És vajon ebben a tágas univerzumban, ebben az ég és föld közötti szép nagy térben miféle kötelék kötött össze bennünket az emberekkel? Szemben ezzel a léttel, vajon összetartoztunk-e egykor?

Gábriel egy szót sem szólt. Én pedig egyre erősebben kételkedtem. Bár ezúttal igyekeztem hallgatni róla. A nő és a férfi, legalább ők közülünk valók voltak-e? Annyira szerettem volna azt mondani: igen. A válasz azonban fájdalmasnak mutatkozott, mert lehetetlen volt. A nő a dicsőség és a bukás után engesztelhetetlenül keményé, boldogtalanná és szörnyen narcisztikussá vált; a férfi pedig pénzemberré, aki eltompította, elhagyta, eladta a tehetségét.

— Itt a szakadék, folytattam. Ismertetőjel pedig nincs, Gábriel. Voltunk-e valójában? Nem kellene-e szerényebben megnyilvánulnunk, és képesnek lennünk megkérdőjelezni saját létezésünket? Mert végtére is, mi vajon közülünk valók vagyunk-e?

Felnéztem. Gábriel aludt.

(Pécs, 2014. május 13–14.)

Barna Anett fordítása

Takács-Sánta Andrással

TAUBER TAMÁS

Takács-Sánta András (1974) ökológus, egyetemi docens. Az ELTE Társadalomtudományi Karán működő Humánökológia mesterszak igazgatója, de tanít a Természettudományi Karon is. Az ökológiai fenntarthatóság helyi, kisközösségi megoldásaival foglalkozó Kisközösségi Program ötletgazdája és szakmai vezetője.

Ha dióhéjban kellene megtenned (mondjuk egy átutazó földönkívüli udvarias érdeklődésére), hogyan foglalnád össze a kihívásokat, amelyekkel a 21. századi emberiségnek szembe kell néznie?

Egy régi székely mondás úgy tartja, hogy az embernek el kell rendeznie a dolgát Istennel, a másik emberrel és a természettel. Ez a gondolat nemcsak az egyes emberre érvényes, hanem az egész emberiségre is. Noha 21. századi léthelyzetünk több szempontból is új a korábbiakhoz képest, most is „csupán” ennyi lenne a dolgunk. Egyrészt alaposan át kellene gondolnunk, hogy a modernitás, amely alighanem a világtörténelem első össztársadalmi kísérlete a transzcendencia mellőzésére, mennyire bizonyult sikeresnek. Másrészt, ahogy azt az elmúlt bő 70 évben tettük, továbbra is fontos volna elkerülnünk az óriásháborúkat, illetve minél jobban vissza kellene szorítanunk a kisebb léptékű fegyveres viszályokat is. Harmadrészt radikálisan tompítanunk kellene az egyre égbekiáltóbb jövedelmi egyenlőtlenségeket, mivel ezek mind komolyabb társadalmi feszültségekkel fenyegetnek. Negyedrészt mindenképp fontos volna mérsékelnünk társadalmaink atomizáltságát a közösségek újbóli feltalálásával. Végül, ám korántsem utolsósorban, legalábbis enyhítenünk kellene az életünk minőségét veszélyeztető ökológiai válságot, áttérve egy, a mai nál sokkal mértékletesebb életmódra, főként itt, a centrum országokban. Mindezt persze pokolian nehéz lesz megvalósítani, ráadásul ez az öt feladat sokrétű összefüggésben is áll egymással.

Munkásságod elsősorban az utóbbi, noha „korántsem utolsó” problémakörre fókuszál. Te magad miként váltál a környezetünk minőségéért aggódó, és munkájával is annak védelmét szolgáló emberré?

Már kisgyerekkoromban lenyűgözött az állatfajok sokfélesége, bújtam az állatos könyveket. Ehhez jöttek még tizenéves koromban David Attenborough kiváló filmjei remek középiskolai biológiatanárom, Orbán Gábor jóvoltából. Arra határozottan emlékszem, hogy hosszú-hosszú éveken át, még fiatal felnőttkoromban is mennyire szorongató érzéssel töltött el, amikor újra és újra eszembe jutott: milyen sok csodálatos fajt tüntetünk el végérvényesen a Föld színéről. De nemcsak a természetvédelem érdekelt, hanem az emberek életminőségét rontó környezeti változások is. Már középiskolás koromban igencsak belemélyedtem például a nagyvárosi légszennyezés problémájába — alighanem azért is, mert budapestiként a saját bőrömön is tapasztalhattam. Mindenképp szerencsém volt azzal, hogy a rendszerváltást követő pár évben, éppen amikor döntenem kellett arról, milyen egyetemi szakot válasszak, a környezetvédelem viszonylag hangsúlyossá vált: számos újságcikket és könyvet olvashattam, jó néhány tévéújsort és filmet lát-

hattam a témában. Ám 1993-ban egyetemi szakok még nem igazán léteztek ezen a téren, úgyhogy be kellett érjem az ELTE biológus szakával. Ami igen színvonalas képzést nyújtott, rendkívül sok tekintetben formálta a gondolkodásomat, csak épp a kedvenc témámban nem adott túl sokat. Mégis egyetemista, illetve doktorandusz éveim során hallgattam néhány olyan előadást — nevezetesen Vida Gábortól, illetve az ELTE humánökológia képzésén Lányi Andrásról és Zsolnai Lászlótól —, amelyek meghatározó élményt jelentettek. Ahogy az akkorra sajnos már elhunyt Juhász-Nagy Pál könyvei is: egyetemista koromban mindegyiket többször is elolvastam. Amint megkaptam a diplomámat, és fölvettem a doktori iskolába, rögtön falni kezdtem az ökológiai válsággal kapcsolatos szakirodalmat. Doktorandusz éveim rendkívüli szabadságban teltek, aminek köszönhetően rengeteget olvasva, több korábban ismeretlen tudományterületbe belekóstolva gyakorlatilag átképeztem magamat humánökológussá. Ebben sokat segített, hogy már doktoranduszként elkezdhettem tanítani az ELTE környezettan, illetve humánökológia képzésein — amiért nagyon hálás vagyok Vida Gábornak, illetve Lányi Andrásnak, akik erre lehetőséget adtak. És ezzel rá is álltam arra a pályára, amiről szerencsére mindmáig nem kellett letérnem.

Mit akar megmenteni végső soron egy környezetvédő? A Földet? Az élővilág sokszínűségét? Az embereket? És végül is miért?

¹Paul C. Stern – Thomas Dietz – Linda Kalof: *Value orientations, gender, and environmental concern.* Environment and Behavior, September 1993, 322–348.

Ezek a kérdések leginkább alighanem azért merülnek föl, mert a „környezetvédő”, illetve a „környezetvédelem” szavakat használjuk rendszeresen. Olykor nekem is a nyelvemre jönnek, ugyanakkor úgy vélem, legjobb lenne elfelejtenünk ezeket. Lányi András szokta mondani, hogy „a környezet védhetetlen”, amivel nagyon egyetértek: ezt az elvont, rajtunk kívül álló, nehezen megfogható valamit, amit környezetnek szokás nevezni, nem fogjuk mi soha igazán védelmezni. Ez egyszerűen hibás retorika. Az ökológiai válság nem a „környezetet” fenyegeti, hanem az életet. A saját életünket, más embereket, valamint más élőlényekét. A „miért” kérdésre tehát viszonylag egyszerű a válasz: az életet, az élet méltóságát akarjuk megmenteni, merthogy értéknek tartjuk. A magunk életét, illetve másokét. Ezzel összefüggésben empirikus szociálpszichológiai vizsgálatok is kimutatták, hogy amikor a „környezeti problémák” miatt aggódunk, illetve tenni próbálunk ellenük, akkor vagy a saját életünket (illetve annak minőségét) féltjük, vagy más embereket, vagy pedig más élőlényekét.¹ Ugyanakkor az első kategóriát fontos különválasztanunk a másik kettőtől: saját sorsunkat (amibe a szűkebb családunkét is beleérthetjük) ilyen vagy olyan mértékben gyakorlatilag mindannyian a szívünkön viseljük, másokét viszont sokan már egyáltalán nem. Kevés olyan ember akad, aki szeretné, hogy a kertje végében fusson egy autószertráda, vagy ott létesüljön egy veszélyes üzem, netán egy hulladéklerakó. Akinek a lakóhelye közelében terveznek egy ilyen beruházást, rendszerint akkor is „bezöldül” hirtelen, és tiltakozni kezd, ha korábban egyáltalán nem volt ez jellemző rá. Ilyen értelemben nincs is sok értelme felosztani a társadalmat környezetvédőkre és nem környezetvédőkre, hiszen amikor saját magunkról van szó, akkor szinte mindnyájan környezetvédők

374

vagyunk (ami egy újabb érv mellett, hogy a „környezetvédő” szót jobb volna átadni a feledésnek). Másokért viszont már jóval kevesebben, és jellemzően kevésbé aggódunk. Érdekes eredménye viszont az említett vizsgálatoknak, hogy aki mások sorsát is a szívén viseli, jellemzően egyaránt félt más embereket és más élőlényeket.

Eszerint tehát a határvonal azok közt húzódik, akik szívükön viselik más emberek (lények) sorsát, és akik nem. Miben sejthető meg a különbség gyökere? Válotzatható ez? Értelmes dolog-e például egyfajta „ökológiai megtérésről” beszélni?

A különbség gyökerének föltárása nem egyszerű feladat, úgyhogy két különösen fontos okot emelnék csak ki. Egyrészt abban biztos vagyok, hogy korunk individualizmusa, társadalmaink atomizáltsága komoly szerepet játszik mindebben. Másrészt a versengés elsőbbsége piaci társadalmainkban az együttműködéssel szemben szintúgy mindenképp lényeges tényező. Mindez pedig szoros kapcsolatban áll gondolkodásunk legmélyebb rétegeivel: értékrendünkkel és világnézetünkkel. „Ökológiai megtérés” létezik, ám sajnos nem valószínű, hogy felnőtt emberek körében tömegesen bekövetkezhetne. Az ökológiai gondolkodásmód ugyanis olyannyira eltér az uralkodótól (például folyamatosan a korlátainkkal szembesít bennünket, elveti a folytonos haladást feltételező történelemszemléletet stb.), hogy rendszerint csak hosszas párbeszéd eredményeként állhat rá át valaki. Ami pedig sok időt és komoly nyitottságot feltételez — és ez rögtön súlyos korlátot jelent sokak számára. Nem zárhatjuk ki persze a damaszkuszi úton történetekhez hasonlóan hirtelen „ökológiai megtéréseket” sem (magam is láttam erre egy-két példát), ám ilyenek alighanem még ritkábban következnek csak be. Ráadásul a széles körű tudati váltáshoz a társadalmi rendszer megváltozása is szükséges, ami igen lassú folyamat. Mindezek miatt az „ökológiai megtérést” nem annyira az egyének, sokkal inkább a nemzedékek szintjén tudjuk értelmezni: a régi gondolkodásmód hívei meghalnak, és van rá esély, hogy az új nemzedék már egy ökológiai gondolkodásmóddal rendelkezik majd. Persze erre semmi garancia, csak reménykedhetünk benne. És mivel ez a folyamat lassú, az ökológiai válság sürgetése ellenére kénytelenek vagyunk türelmesek lenni.

A katedréről (vagy a szószékről) vajon mennyire gyorsítható ez a folyamat? Mekkora súlya és hatása van ezeknek a pódiumoknak ma?

Az ember tanárként csak remélheti, hogy komoly hatást lehet így gyakorolni, de biztos nyilván nem lehet benne. Ilyen szempontból hálátlan szerep a tanároké (és úgy sejttem, a papoké sem lehet nagyon más): elmondjuk a katedrán a magunkét, de hogy ennek mekkora a hatása, az nagyon nehezen mérhető. Sokszor maga a diák sem tudhatja, hogy ha valamit változtat az életén, vagy ha egy bizonyos pályát választ, abban pontosan mekkora szerepet játszott egy adott tanára. Ám még ha tudja is, a tanár sokszor nem kap már visszajelzést erről, pláne ha sok év telik el közben. Úgyhogy olykor eszembe jut, hogy miért nem lettem inkább például kőműves: az ember fölépít egy házat, és azonnal látja, hogy a munkájának csakugyan lett eredménye. Ennek ellenére nyilván azért vagyok már bő másfél évtizede az egyetemi oktatói pályán, mert minden bizonytalanság dacára hiszek abban, hogy lehet így hatni.

375

Említetted gondolkodásmódunk mélyrétegeit, az értékrendet és világnézetet. Mennyiben tudsz egyetérteni Lynn White-tal, aki híres esszéjében² civilizációnk természetpusztító viselkedését egyenesen a zsidó-keresztény hagyomány számlájára írja?

²Lynn White, Jr.: *The historical roots of our ecologic crisis*. Science, 10 March 1967, 1203–1207. Magyarul: *Ökológiai válságunk történeti gyökerei*. In Lányi András – Jávor Benedek (szerk.): *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*. L'Harmattan, Budapest, 2005, 167–177.

Az általad idézett székely mondás szerint embereken és természetén kívül Istennel is

Közel fél évszázad távlatából azt mondhatjuk, hogy Lynn White-nak legfeljebb kisebb részgazságai voltak. Ökológiai válságunk történeti gyökerei lényegesen összetettebbek és sokrétebbek annál, mint amit ő a cikkében vázolt. (Ez egyebek mellett a PhD-disszertáciomból is kiderül, amely *Bioszféra-átalakításunk nagy ugrásai* címmel könyv formájában is megjelent.) Ráadásul úgy tűnik, abban sem volt igaza White-nak, hogy a zsidó-keresztény hagyomány kifejezetten antiökologikus volna. Ki lehet persze ragadni néhány olyan mondatot a sok száz oldalas Bibliából, amelyek kétségtelenül értelmezhetők antiökologikusnak is (ugyanakkor szinte mindnek létezik másnyelven reális értelmezése is). Am ugyanígy találhatunk a Szentírásban legalább ennyi kimondottan ökológikus passzust is, amelyeket előszeretettel szegeztek szembe Lynn White-tal keresztények és zsidók újra és újra az elmúlt csaknem ötven évben. Am még ennél is sokkal fontosabb, hogy a Biblia egészében nem tekinthető antiökologikusnak — inkább csak az igaz rá, hogy a természet–ember kapcsolatra nem fektet túl nagy hangsúlyt. Mindezek ellenére határozottan úgy gondolom, hogy White esszéje egy nagyon fontos írásmű, amelyet mindmáig érdemes olvasni. White nem érdemelte meg azokat a sokszor durva és nemtelen támadásokat, amelyeket főleg bizonyos keresztényektől kapott (titulálták őt a Kreml ügynökének, sőt, még Antikrisztusnak is). Egyrészt észre kell venni, hogy ez az esszé egy keresztény ember tépelődő és önkritikus írása. Lynn White egész életében hívő keresztény volt, és aki figyelmesen olvassa a cikkét, észreveheti, hogy egyértelműen keresztény megoldást is javasol a problémára (a Szent Ferenc-i utat), tehát korántsem vallásellenes, sőt. Másrészt 1967-ben, amikor ez az írás megjelent, még épp hogy csak elkezdett tudatosulni az ökológiai válság, még épp hogy csak elkezdtünk gondolkodni erről a kérdéskörrel. Mindössze öt év telt a Rachel Carson-féle *Néma tavasz* megjelenése óta — ez az a könyv ugye, amelyet a legtöbb szerző a globális zöldmozgalom origójának tekint. Am White cikkének megjelenésekor még nincs meg például *A növekedés határai*, *A kicsi szép*, sőt, még Hardin nevezetes, a népesezési problémára fókuszáló esszéje, *A közlegelők tragédiája* sem. White elindított egy gondolkodást, föltett egy-két rendkívül fontos kérdést. Jó válaszokat azonban még nem adhatott rájuk, a válaszai szükségszerűen kezdetlegesek voltak egész egyszerűen azért, mert úttörőként még nem sok mindenre támaszkodhatott. Mi már könnyen beszélünk, és könnyen kritizálhatjuk őt, mert több évtized szakirodalmára alapozhatunk. Hozzá képest mi óriások vállán állhatunk, többek között Jared Diamondén vagy John McNeillén (hogy csak két, magyarul is megjelent kedvencemet említsem, akik a környezettörténet terén nagyot alkottak). White írása ellenben fontos kiindulópont, amely rendkívül sokakat inspirált további gondolkodásra.

Úgy érzem, hogy mostanra igen jól elrendeztük ezt a kapcsolatot. Azért fogalmazok így, mert bár keresztény szellemiségű nevelést kaptam, csak felnőtt koromban vált fontossá számomra a hit kérdése. Akkorra jöttem rá, hogy létezik a transzcendens, hogy van egy világ az anya-

rendezni valója van az embernek. Ez felbátorít annak megkérdésére, hogy a Te életedben hol tart ez a folyamat, és mi a története, ha ez elmondható.

Gyakran hallani (keresztény emberektől is), hogy a környezetvédők, a „zöldek” gyamús, hibás gondolkodású elemei a társadalomnak, akiktől inkább elhatárolódnunk kellene. Mi a véleményed erről a vélekedésről?

Meglátásod szerint egy ember meggyőződésrendszerében és értékrendjében milyen viszony állhat fenn érett keresztény hite és „zöld” attitűdje között? Egy-mással versengő, közböcs, vagy egymást segítő meggyőzések ezek?

gin és az ésszerűn túl is. És akkor válik igazán teljessé az életünk, ha ezt a világot is befogadjuk. Nagy szerencsém volt azzal, hogy rábukkantam egy olyan közegre, ahol sokat fejlődhettem ezen a téren: rengeteg jót kaptam a Fasori Református Gyülekezetben Végh Tamástól és lelkésztársaitól — kimondottan hiányzik is ez a gyülekezet, amióta nem Budapesten élek. Ugyanakkor nem igazán szeretem hangoztatni magamról, hogy keresztény vagyok, mert nem érzem magamat tipikus kereszténynek. Számos olyan sztereotípiát él a fejemben a keresztényekről, amelyeket önmagamra nézve nem tartok érvényesnek. Arra pedig rendszerint nincs idő, hogy elmagyarázza az ember: milyen hihetetlen sokféleség tapasztalható a kereszténységben belül is, mennyire különböző keresztény felfogások léteznek egyidejűleg. Ezek közül sokkal tudok azonosulni, jó néhány másikkal viszont egyáltalán nem. Elfogadhatatlannak érzem például a „csak az én felekezetem az üdvözítő, minden más ember szerencsétlen pogány” felfogást, ami sajnos még ma is sok keresztényt jellemez. Továbbá csak azokkal a keresztény megközelítésekkel tudok azonosulni, amelyek nem zárkoznak el a tudománytól: sem a természettudományoktól, sem pedig a történeti Jézussal kapcsolatos kutatások eredményeitől.

A „zöldek” ugyanúgy nagyon sokfélék, mint a keresztények. Léteznek olyan zöldek, akik ki akarnak vonulni a társadalomból, de olyanok még többen, akik nem. Utóbbi csoport tagjai közül sokan hisznek abban, hogy a társadalmi berendezkedésünkkel nincsenek alapvető gondok: pusztán ökotekológiák, és pár új törvény segítségével minden problémát orvosolhatunk. Mások viszont egy gyökeresen új társadalmi berendezkedés mellett kardoskodnak. Akadnak továbbá a zöldek között mizantropok és filantropok, vagy akár szelídek és agresszívek egyaránt. Satöbbi. Vagyis mindenki, aki azzal jön, hogy „a zöldek ilyenek meg olyanok”, egyszerűen csak azt árulja el magáról, hogy nem vette még észre ezt a hatalmas heterogenitást, tehát igen felületesek az ismeretei a zöldekről. Alig néhány olyan tulajdonságot mondhatunk, amely minden zöld gondolkodású emberre érvényes, ha egyáltalán léteznek ilyenek. És akkor még nem is szóltunk arról, amit korábban említettem: egy bizonyos szintig gyakorlatilag mindannyian zöldek vagyunk.

Összefüggésben az előzőekkel ez megint csak attól függ, hogy melyik keresztény, illetve zöld irányvonalról van szó. Több empirikus szociálpszichológiai munka kimutatta például, hogy a túlvilágba vetett hit csökkenti a környezeti problémák iránti érzékenységet.³ Vagyis egy erősen túlvilág-orientált keresztény felfogás nem nagyon fog összeférni semmiféle zöld gondolkodásmóddal. Ráadásul, ha ez a világ még siralomvölgy is, akkor tulajdonképpen nem is baj, ha pusztul. Ezzel szemben például a jézusi mértékletesség egyértelműen ökológikus. Vagyis egy, a mértékletességet hangsúlyozó keresztény felfogás könnyen összhangot fog találni sok zöld irányvonallal — ahogy például az amishok életmódját sokszor állítják be követendő mintaként bizonyos zöld körökben. Egyébként több empirikus szociálpszicho-

³Például Michael W. Slimak – Thomas Dietz: *Personal values, beliefs, and ecological risk perception*. Risk Analysis, December 2006, 1689–1705.

Ferenc pápa tavaly megjelent Laudato si' kezdetű enciklikája, melyet „zöld enciklikaként” is szoktak emlegetni, nagy visszhangot kapott a világsajtóban. Mi a véleményed erről a pápai megnyilatkozásról?

Örömmel hallok, hogy radikális ökológiai szemlélet olvasható ki a pápa soraiból, mégis meg kell kérdezem, pontosan miben érhető tetten számodra ez a radikalitás?

⁴Gerald T. Gardner – Paul C. Stern: *Environmental Problems and Human Behavior*, 2nd Edition. Pearson Custom Publishing, Boston, MA, 2002.

lógiai vizsgálat készült arról is (főleg az USA-ban, de európairól is tudok), hogy vajon a hívő keresztények környezettudatosabbak-e a társadalmi átlagnál, vagy épp ellenkezőleg.⁴ Annak ellenére, hogy az egyes munkák némileg más és más módon definiálták, hogy ki számít hívőnek, illetve környezettudatosnak, az eredmények meglepően egybevágnak: semelyik vizsgálat sem tudott kimutatni jelentékeny korrelációt sem egyik, sem pedig másik irányba. Vagyis nem állíthatjuk, hogy a hívő keresztények környezettudatosabbak lennének az átlagnál, de azt sem, hogy kevésbé lennének azok.

Egészen kiváló anyag, öröm volt olvasni. Ilyen radikálisan ökológiai szemléletű, a környezeti gondokat alaposan körbejáró szöveg hasonlón ismert és nagy hatású embertől még aligha született valaha is. Ha csupán a világ katolikusai olvasnák el, és vennék véresen komolyan, amit Ferenc pápa leírt, néhány éven belül egészen más helyé válna ez a világ. Ám a pápa nagyon helyesen minden embert a világon szeretne megszólítani ezzel az enciklikával. Tény persze, hogy a szöveg ennek ellenére egyértelműen keresztény — sőt, itt-ott kimondottan katolikus — szemléletű, ám úgy érzem, hogy összességében valóban egy szélesebb kör számára is emészthető anyag született.

Nem a környezetvédelem rendszerkonform főáramának gondolatait olvashatjuk az enciklikában. Ez egy határozottan rendszerkritikus anyag, ami kimondottan örömteli meglepetés. Ferenc pápa számos ponton kijelenti például, hogy bár a technológiai megoldások fontosak az ökológiai válság megoldásában, önmagukban bizonyosan nem elegendők — ezzel a környezetvédelmi főáram egyik alaptézisének mond ellent. Ami pedig talán a leginkább dicsérendő, hogy a pápa végig hangsúlyozza: az ökológiai fenntarthatóság nagyon nagy mértékben hatalmi kérdés. Keményen kritizálja az elnyomókat és kizsákmányolókat, akiket az ökológiai válság fő okozóiként aposztrofál, miközben folyamatosan fölemeli a szavát a kiszolgáltatottak érdekében, akik e válság fő kárvallottai: a szegények, a jövő nemzedékek és más élőlények. Világosan kijelenti, hogy egy jóval igazságosabb társadalmi rendszerre volna szükség az ökológiai fenntarthatósághoz (is). Ennek kapcsán kimond néhány olyan dolgot, amiknek manapság a pusztá említése is szinte tabunak számít. A legfontosabb ezek közül, hogy megkérdőjelezi a gazdasági növekedés szükségességét — legalábbis itt, a centrum országokban mindenképp. Ehhez szorosan kapcsolódóan pedig anyagi fogyasztásunk folytonos növelésének boldogságfokozó mivoltát is. És még több további ponton is egy, a fogyasztói kultúráétól gyökeresen eltérő értékrend és világnézet fontosságát hangsúlyozza. Vagyis egy új kulturális paradigmát és ehhez kapcsolódóan egy új társadalmi berendezkedést tart kívánatosnak — mi ez, ha nem egy (békés) forradalom? És csakugyan, egy helyütt nyíltan úgy fogalmaz, hogy „egy bátor kulturális forradalomra” van szükség. Minden rendszerkritikus gondolkodó számára egész biztosan nagy öröm ilyet olvasni a mindeddig igencsak rendszerkonformnak tűnő katolikus egyház vezetőjétől.

378

⁵Például Thomas Dietz – Eugene A. Rosa – Richard York: *Driving the human ecological footprint*. Frontiers in Ecology and the Environment, February 2007, 13–18.

Van azonban egy olyan fontos pont is, ahol sajnos nem sikerül tabut döntenie Ferenc pápának. A humánökológiai kutatások világosan bizonyítják, hogy az ökológiai válság egyik fő (majdnem) közvetlen oka a magas emberi népességszám.⁵ Ez ugyanis még mindig a világgazdaság növekedésének egyik legfőbb hajtóereje: újabb éhes szájakat kell etetni, továbbá ellátni őket ipari javakkal és mindenféle szolgáltatással. Tény, hogy közel fél évszázada folyamatosan lassul a világnépesség növekedésének üteme, ám még ma is igen gyors: mintegy nyolc Magyarországi emberrel leszünk többen minden évben. Ehhez képest az enciklika gyakorlatilag elmismásolja ezt a problémát — röviden említi csupán, ám akkor is inkább csak kritizálva mindazokat, akik a népességszabályozás fontosságát (túl)hangsúlyozzák. Vitathatatlan persze, hogy ez egy roppant nehéz kérdéskör. Egyfelől minden új élet ezen a bolygón egy újabb csoda — és ez nyilvánvalóan igaz minden új emberi életre is (két gyermek édesapjaként ennek magam is teljesen a tudatában vagyok). Másfelől viszont be kell látni, hogy a bolygónk véges. Ezt persze rengetegen elmondjuk itt-ott, Ferenc pápa is leírja, a népességszám vonatkozásában mégsem vonja le belőle a szükséges következtetéseket. Azt hiszem, hogy amikor majd a katolikus egyház elfogadja a népességszabályozás szükségességét, az hasonló mérföldkő lesz ahhoz, mint amikor 1950-ben XII. Piusz pápa elismerte, hogy a darwini evolúcióelmélet nem összeegyeztethetetlen a katolikus tanokkal. A magam részéről bízom abban, hogy még Ferenc pápa el fog jutni eddig pár éven belül. Ehhez azonban több, nem feltétlenül megalapozott félelemmel és előítélettel kellene leszámolnia az egyháznak.

Először is a népességszabályozás korántsem jelenti emberek vagy egyes embercsoportok kiirtását. Aki megszületett, annak kivétel nélkül joga van a méltóságteljes emberi életre, ezt nem szabad senkitől elvitatni. De továbbmegyek: az esetek döntő többségében már annak is joga van a méltóságteljes életre, aki csupán megfogant — az abortusz csak ritka és különleges esetekben van létjogosultsága. A közvetlen népességszabályozásnak tehát a nem kívánt fogadások elkerülésére kellene leginkább koncentrálnia. Amiből pedig akad épp elég: a becslések szerint a világon durván minden harmadik gyerek születik nem kívánt fogadás eredményeképp. Látni kell továbbá azt is, hogy a születések száma emberi jogi szempontból egyértelműen üdvözlendő intézkedések melléktermékeként is csökkenhet. Ilyen például a nyugdíjrendszer kiépítése a periféria országokban, ahol az sokszor nem létezik, de legalábbis messze nem teljes körű. Emiatt a világ számos helyén egyszerűen azért vállalnak sok gyereket a szülők, hogy legyen, aki eltartsa őket öregkorukban. De idetartozik még a nők helyzetének javítása is: különösen néhány muszlim országra igaz, hogy azért vállalnak több gyereket, mint amennyit szeretnének, mert a férjük, vagy családjuk más férfitagjai rákényszerítik őket erre (mivel például a gyerekek számát a férfierő fontos jelének látják). Látszik tehát, hogy a népességszabályozásnak számos olyan lehetősége van, ami koránt sincs feltétlenül ellentmondásban a katolikus tanokkal, sőt.

379

Általános szemléletmódján túl tudományos szakmai szempontból is elnyerték tetszésedet a szöveg azon passzusai, amelyekkel efféle vizek határvidékén „kalózkodik” a pápa?

Nincs okunk borúlátásba temetkezni, mégis sok pesszimista vélemény hallható esélyünkéről a globális kapitalizmus, a fogyasztói tömegkultúra és az emberi szűklátókörűség erővel szemben. Te miből merítesz optimizmust, és miben látod a legnagyobb lehetőségeket az érdemi változásra?

Mindenesetre a népességkérdés szőnyeg alá söprése az egyetlen komoly kritikám az enciklikával szemben, és ez azért összességében túl sokat nem is von le az értékéből.

Abszolút. Szaktudományosan is teljesen védhető az anyag. Nyilván ez nem egyedül a pápa érdeme, láthatóan színvonalas bizottság segítette őt az enciklika megírásában. Mindenekelőtt a jól eltalált arányokat érdemes kiemelni: mind az ökológiai válság természetének bemutatása, mind a mögötte húzódó társadalmi okok elemzése, mind pedig a **kiütethezőségek ecsetelése** nagyjából hasonló terjedelmet kapott. Nagy szó ez, mivel rengeteg könyv, cikk, előadás vagy film mind a mai napig elmerül a problémákban, ám főleg a kiutakkal legfeljebb röviden és közhelyesen foglalkoznak, ha egyáltalán. Ami rendkívül veszélyes, mert kilátástalanságot sugallhat, és így elhárító mechanizmusokat indíthat be az emberekben: a problémák negligálását, bagatellizálását, sőt, akár tagadását is. És ha már közhelyek: a szöveg egy másik nagy erénye, hogy túllép rajtuk. Nem elégszik meg a talán szép, ám üres és elcsépelet szóvirágokkal, ami — valljuk be — sajnos meglepetésnek is számít egy ilyen típusú állásfoglalásnál. Ebben az enciklikában gyakorlatilag minden mondatnak súlya van. Látszik, hogy Ferenc pápa csakugyan rendelkezik mondanivalóval a témában, nem azért adott ki egy anyagot, mert csupán illendőnek érezte a megszólalást ez ügyben. Ami még szakmailag mindenképp dicsérendő, hogy a szöveg újra és újra kapcsolja az ökológiai válságot más társadalmi problémákhoz (például a háborúkhöz vagy az igazságtalan társadalmi egyenlőtlenségekhez), rávilágít például a közös gyökereikre, vagyis remekül helyezi tágabb összefüggésbe az egész kérdéskört.

Mindenképp optimizmusra ad okot, hogy egyre többen látjuk a fogyasztói kultúra tarthatatlanságát. Egyre többen látjuk — a pápával együtt és vele szólva —, hogy kulturális forradalomra van szükség. És egyre több sikeres gyakorlati kezdeményezés is mutat ebbe az irányba szerte a világban, így Magyarországon is, különösen helyi szinten: megannyi példáját látjuk az ökológus helyi mezőgazdálkodásnak (például igen gyorsan terjed a permakultúra), növekszik a kerékpározás népszerűsége, számos civil természetvédelmi erőfeszítés arat sikert, remek ökoházak épülnek, megújuló energiaforrásokra épülő decentralizált energiarendszereket alakítanak ki, helyi gazdaságok erősödnek meg helyi pénzek segítségével, ökofalvak jönnek létre, kártékony beruházásokat akadályoznak meg helyi civil tiltakozások stb. A sort még hosszan tudnám folytatni. Sajnos a főáramú médiából tájékozódva ritkán értesülhetünk ilyesmiről, de aki más forrásokból is igyekszik informálódni, előbb-utóbb észreveszi ezt a rengeteg példát. És igen, ezek a kezdeményezések gyakran komoly nehézségekkel küzdenek, ami nem is csoda, hiszen egy olyan társadalmi rendszerben igyekeznek utat törni maguknak, amelynek teljesen más a logikája, és amely rendszerint ellenséges az ilyesféle törekvésekkel szemben. Sokan elbuknak, számos kudarcnak is tanúi lehetünk. Ám összességében mégis megállíthatat-

380

lannak tűnik a fogyasztói kultúra, illetve a globális kapitalista piacgazdaság szétmorzsolódása, és egy új világ születése. Ezzel egyáltalán nem azt állítom, hogy az ökológiai forradalom szükségszerűen be fog következni. Sajnos számos további forogatókönyv is létezik, szélső esetben az is elképzelhető például, hogy a természeti források szűkössége miatt kirobbanó háborúk világában találjuk majd hamarosan mindnyájan magunkat. A jövő kiszámíthatatlan, megjósolhatatlan. Bármilyen okok és jól informáltak is vagyunk, bármennyire is modern eszközök állnak a rendelkezésünkre, a jövőt illetően szinte csak tévedhetünk. Rengeteg kárt okoznak azok az emberek, akik azzal áztatnak másokat (gyakran tömegeket), hogy ők látják a jövőt. És különösen azok, akik egy elkerülhetetlenül sötét jövőt vetítenek elénk. Ezzel ugyanis sokakban megölik a reményt, aminél nagyobb kárt nem is igen lehetne tenni. Tény, hogy rengeteg a negatív trend a világban, az uralkodó kultúra pedig még mindig elég erősnek látszik. Ugyanakkor tény az is, hogy pozitív kezdeményezésből szintúgy rengeteget láthatunk, a fogyasztói kultúra építményén pedig már nem is csupán hajszál vastagságú repedések látszanak. A jövőnek ez a kiszámíthatatlansága sok okot ad a félelemre és a szorongásra, ám egyúttal ez nyújtja a legtöbb alapot az optimizmusra is. A jövőt megjósolni egyikünk sem tudja, ellenben mindannyian képesek vagyunk arra, hogy alakítsuk. Olyan korban élünk, amikor apró cselekvéseknek is hatalmas jövőformáló erejük lehet.

A legnagyobb lehetőséget pedig a társadalom — nem is annyira gyökerező — átszerveződésében látom: túl kellene lépünk valahogy az atomizáltságon, és újra fel kellene fedoznünk a közösségeket. A társadalom atomizáltsága számos társadalmi probléma egyik fontos oka, az ökológiai válságban is nagy szerepet játszik. Ennek a gondolatnak a jegyében indítottam útjára 2008-ban a Kisközösségi Program⁶ elnevezésű kezdeményezést.

⁶<http://www.kiskozossegek.hu/>

Beszélnél végül egy kicsit bővebben erről a Kisközösségi Programról, vagy más konkrétumokról, melyek révén Te magad a békés forradalom ügyét szolgálod?

A fő hivatásomnak azt tartom, hogy elgondolkodtassak embereket, illetve új információkat adjak számukra. Nagyon szeretek kimozdítani másokat a megszokott gondolkodásmódjukból, és megmutatni egy új nézőpontot vagy egy szélesebb körben még nem ismert információt. Az ökológiai forradalom egyik fontos eleme, hogy megkérdőjelezzünk a fejünkben közhelyeket, elavult korábbi igazságokat, sőt, gyakran tudat alatt létező meggyőződéseket is. Ezt kezdetben főleg az egyetemen műveltem amellet, hogy ismeretterjesztő cikkeket írtam. 1999 óta tanítok az ELTE-n, sőt, régebben még más egyetemeken is dolgoztam vendégoktatóként. Aztán 2000-ben Lányi András életre hívta a Védegylet Egyesületet, invitált engem is, és én örömmel csatlakoztam. Amit nem is bántam meg: a Védegylet rendkívül inspiráló közeg volt azokban az években, amikor jó néhány kiváló ember társaságában magam is aktív tagja voltam, és számos értékes kezdeményezés részese lehettem fakivágások megakadályozásától kezdve közpolitikai lobbitevékenységekig. Belépett tehát az életembe az aktivizmus, és így kitágult egy kicsit a keret: emberek gondolkodásának megváltoztatása mellett konkrétabb társadalmi változások előidézésében is igyekeztem már aktívan részt venni.

381

A doktorandusz lét, majd pedig a fiatal kutatói ösztöndíjak után egy ideig nem volt egyetemi főállásom, így 2006-ban három évre elszegődtem a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézetébe. Itt Antal Z. Lászlóval együtt az első hazai települési klímaprogramok beindításán kezdtünk el dolgozni — ezek lényege, hogy egy-egy települési önkormányzat a saját keretein belül igyekszik sok mindent tenni az éghajlatváltozás ellen. És bár az önkormányzatokból hamar kiábrándultam ezen a téren, mégis megérezttem, hogy valami hasonlóval szeretnék foglalkozni az egyetemi oktatás mellett — már csak azért is, mert itt összekapcsolódhat a tudományos kutatás az aktivizmussal.

Aztán egy este bevillant a fejembe a Kisközösségi Program gondolata. Olyannyira, hogy aludni sem igen hagyott. Rögtön éreztem, hogy ez az, megvan a nagy ötlet! Régóta törtem már a fejemet azon, hogy milyen társadalmi szereplők idézhetnének elő valódi elmozdulást az ökológiai fenntarthatóság irányába. Akkor jöttem rá, hogy sok helyi kisközösségnek kellene alakulnia (mindenféle méretű településen), és ők együtt jelenthetnének óriási erőt. Alapvetően baráti közösségek, amelyek közéletileg is aktívak, és egy újfajta, szelídebb, nem fogyasztói életformát igyekeznek megvalósítani. Ezek a kisközösségek lehetnének egy új típusú társadalom kristályosodási magvai. Az ökológiai forradalmat egészen alulról lehetne elindítani. Ez az ötlet az, amelyben mind a mai napig nagyon hiszek, és amelyen nyolc évvel ezelőtt gőzerővel kezdtem el dolgozni. Végiggondoltam az elméleti alapjait, csapatot szerveztem, és a Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosa Hivatalának támogatását is magunk mögött tudva nekiálltunk a munkának: kézikönyvet írunk a kisközösségek számára (egy részletei előzetesen már napvilágot is láttak); elkezdjük járni az országot, hogy fölkutassuk a példaértékű helyi ökokezdemenyzéseket Magyarországon (máig mintegy 60 helyszínen interjúztunk); munkatársaim pedig az utóbbi években remek gyerek- és felnőtt-táborokat szerveznek a helyhez kötődő, ökológikus, közösségi életmód népszerűsítése érdekében. 2010-ben pedig a Kisközösségi Program keretein belül egyéves Humánökológia tanfolyamot indítottam, amelynek immár a hatodik évada zajlik. Itt hasonlókat tanítok, mint az egyetemen, ám a tanfolyam minden érdeklődő számára nyitott — ennek megfelelően a tanártól kezdve az újságírón és a vállalkozón át az országgyűlési képviselőig sokféle ember elvégezte már.

A Kisközösségi Programmal mára eljutottunk oda, hogy elindult az első olyan kisközösség, amely a mi segítségünkkel jött létre. A következő években reményeim szerint sok másik új ökoközösség követi majd. Ez a nagy álmom, ezen dolgozom nap mint nap egy remek csapattal közösen. Mindeddig döntően önkéntes munkában, ám most éppen forrásteremtésen ügködünk annak érdekében, hogy nagyobb hatást tudjunk kifejteni, és hozzátegyük a magunkét egy ökológiai forradalom kibontakozásához. Annyi biztos, hogy a Kisközösségi Program nagyon sok munkát ad majd még számomra életem hátralevő részében.

KERESZTÉNY ÉRTELMISÉGI — ÉRTELMISÉGI KERESZTÉNY?

A címben szereplő szójátékot valójában nem viccnek szánom — annak nem is lenne túl jó. A predikátum/argumentum kettősének az állításokban realizálható kölcsönös felcserélhetősége — amely felismerésnek voltaképpen a modern logikát köszönhetjük — a hétköznapi nyelvben sajátos szemantikai többletjelentések konstrukcióját teszi lehetővé.

A természetes magyar nyelvben a 'keresztény értelmiségi' egy olyan értelmiségre utal, aki épenséggel lehetne buddhista, agnosztikus vagy egyenesen ateista, de faktuálisan — tehát ténylegesen — keresztény. Nem lehetne viszont nem-értelmiségi: a keresztény értelmiségi így szükségképpen értelmiségi, de csak esetleges, hogy keresztény.

Ezzel szemben az 'értelmiségi keresztény' egy olyan keresztény személyre utal, aki valamely tényellentétes helyzetben lehetne mondjuk segédmunkás, nagyfogadalmú szerzetes az Athos-hegyen, vagy egyenesen olyan aktivista, aki szerint a gondolkodás a tett halála. Nem lehetne viszont nem-keresztény: az értelmiségi keresztény így szükségképpen keresztény, de csak esetleges, hogy értelmiségi.

Nem mintha tudnánk akár külön-külön, akár így konjunktív módon, hogy mit jelent a két kifejezés önállóan és összetett kifejezésként. Természetesen tudunk szépeket mondani mindkét lexémáról, tartalmukról pedig talán még ennél is többet (sőt, e tekintetben magam is fogom szaporítani a szót). Egzisztenciális értelemben azonban mindkét kifejezés elidegeníthetetlen, vagyis nem választható el attól a személytől, akire alkalmazzuk. Talán ezért fordulhat elő, hogy mind az értelmiségről, mind a kereszténységről szóló irodalom java része értelmiségi személyekről, illetve keresztény személyekről szól, és nem általában az értelmiségről vagy a kereszténységről.¹

Ha az egzisztenciális szempontból nehezebb kifejezés vizsgálatával kezdjük, akkor a kérdést — bizonyosan egyes szám első személyben — így kell feltennem: vagyok-e én egy keresztény? Egy bizonyos szinten könnyű, mindenképpen túlságosan könnyű választ adni erre a kérdésre, mondjuk úgy, intézményes értelemben. Meg vagyok-e keresztelve? Ha a kérdésre a válaszom igen, akkor, amennyiben értelmiségi vagyok (ezt most még nem tudom megmondani, de hamarosan rátérek erre is), úgy keresztény értelmiségi vagyok. Csakhogy a dolog nem ilyen egyszerű.

Szerintem egy kereszténynek — ha komolyan veszi Mestere szavait — folyamatosan kételkednie kell. Elsősorban nem a világ jó menetét illetően vagy karteziánus módon saját érzékleteiben, illetve mások véleményében, hanem éppen saját kereszténységének valódiságában. A keresztény életforma innen nézve legalább annyira feltételesnek látszik, mint a szókratészi apória állapota, vagyis a mindenkori filozófiai állapot: csak sokkal súlyosabb, mivel főként egzisztenciális, és nem episztemikus irányultságú. Nem elsősorban arra irányul, hogy — például — milyen az igazságos állam, a tökéletes harmónia vagy a jó nevelés, hanem arra a kérdésre, hogy milyen keresztény vagyok én? Ez az állapot azonban mégsem teljességgel feltétlen, hiszen nem pusztán antropológiai beállítódottságú: a kereszténységbe van gyökerezve, pontosabban Krisztusba, tehát Istenbe. Ez azonban egyelőre csak egy lehetőség, adomány. Nem lehetek benne biztos (szerintem a kereszteltem századik évfordulóján sem), hogy az Ige jó talajra hullott-e bennem, hogy eltékoztam-e talentumaimat, hogy nem dugtam-e lámpásomat az ágy alá, és így tovább. A keresztény ember ezért szerintem a folyamatos önreflexió állapotában van, vagy legalábbis, ideális esetben, abban kellene lennie. Ez önmagában egyfelől egy rendkívül nehéz teher, szinte azt mondanám, kereszt, másfelől egy rendkívül hatásos fegyver az ideológiák, mindenféle ideológia ellen. A keresztény ember ezért mindennekelőtt, mindennek ellenére és mindazonáltal először is szabad, még önmagával szemben is: Pál apostol gondolatát követve azt mondhatjuk, hogy senki ítéletére nem ad, sőt még önmagát sem ítéli meg (1Kor 4,1–5). S azt, hogy én keresztény vagyok (és ezt itt a mindenkori és bárhol-lévő Énre is értem együtt), legfeljebb remélhetem. Aki itt kétségbe vonhatatlan bizonyossággal állítja, hogy a támpontok világosak és formálisan követhetőek, az nagyon nehéz helyzetben találja magát.² A kereszténység tehát egzisztenciális értelemben valami szabadon megvalósítandó lehetőség, adomány, amelynek eléréséért a mindenkori kereszténynek e célt életfeladatként tekintve, folyamatos önreflexióval (patetikusabb beszédmódban hívhatjuk ezt lelkiismeretvizsgálatnak) kellene dolgoznia, sőt mindehhez még jó képet is illene vágnia.³

Mіндеzt persze a keresztény identitásával dolgozó kliens általában nem légüres térben teszi (kivévelt ez alól talán egyedül a remeték képezik, bár ők sincsenek egyedül: jó esetben Istennél vannak, mondják időnként). A kereszté-